

Ambitsioonikas terviktõlgendus Eesti suure murrangu kohta

Rein Ruutsoo. *Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States: Impact of Traditions on Mobilization and Transition 1986–2000 – Historical and Sociological Study.* – Acta Universitatis Lapponiensis, 49. Lapin Yliopisto, Rovaniemi, 2002. 434 lk.

Rein Ruutsoo ajaloolis-sotsioloogilise uurimuse põhiobjekt on Eesti nüüdisajaloo suur murrang, ent autor paigutab selle avarasse ajaloo perspektiivi, milleks on riigi ja ühiskonna vahekorrad Eesti esimese iseseisvuse ajal ja Nõukogude perioodil. Uurimus esitati kaitsmiseks väitekirjana Rovaniemis Lapi Ülikooli ühiskonnateaduste teaduskonnas. Tegu on ambitsioonika terviktõlgendusega. Selles on kõige tähtsam nägemus iseorganiseerumise kesksest rollist omariikluse rajamisel ja rahvuse ülesehitamisel. Viimase protsessi eelduseks on inimese võime organiseeruda ja teha ühishuvide nimel koostööd. Niisugune vaatepunkt erineb Eestiski nii tavalisest hoiakust, et esmajärjekorras toonitatakse uue riigi ja ühiskonna väärtustega (kultuurilist) sobitumist. Erinevus on oluline siis, kui arutatakse näiteks vene vähemuse integreerimist eesti ühiskonda.

Põhikäsitus saab juba selle järgi selgeks, misuguseid mõistevahendeid peab Ruutsoo vajalikuks, et analüüsida süsteemivastase identiteedi kujunemist riigisotsialistliku (totalitaarse) süsteemi sees, massilist mobiliseerumist siirdeajal ja lõpuks – Eesti rahvusriigi kindlustumist demokraatiana. Tähtsad on sealjuures organisatsioonid ehk teisisõnu inimesi ühendavad võrgustikud, identiteetid ning poliitiliste võimaluste avanemine ja struktuur (political opportunity structure). Kodanikuühiskonda määratledes aktsepteerib Ruutsoo arusaama, et see on poliitilise süsteemi selline areen, kus iseorganiseeruvad rühmad, liikumised ja üksikisikud, mis vahekorras riigiga on suhteliselt autonoomsed, püüavad esile tuua väärtusi, tekitada ühendusi ja solidaarsust ning esindada oma huve.

Kolmandas peatükis võetakse käsile “kodanikukultuur” Eestis ja teistes iseseisvates Balti

riikides maailmasõdade vahelisel ajal. Kõigis neis riikides varisesid algselt parlamentaarsed demokraatlikud süsteemid kokku ja muutusid autoritaarseks. Eestis ja Lätis juhtus see aastal 1934. Siiski peab Ruutsoo eriti Eesti autoritaarset süsteemi suhteliselt “pehmelt” (mild) autoritaarseks ja arvab, et oluline positiivne aspekt oli kodanikuühiskonna eri osade ning nende ja riigi vahelise teatava dialoogi väljakujunemine kohe iseseisva riigi sünnist saadik.

Neljanda peatüki teema on nõukogude aeg Teise maailmasõja lõpust kuni 1980-ndate keskpaigani. See periood jaguneb äärmiselt repressiivseks stalinismiajaks maailmasõjast kuni 1953. aastani, mil murti rahva vastupanu ja lõhuti “kodanliku” ühiskonna struktuurid, ning sellele järgnenud ajaks, mis sisaldab nii “muganduva vastupanu” aastaid kui ka opositsioonikultuuri väljakujunemist.

Järgnevalt käsitleb autor massiliikumiste ja suurte murrangute aega, “Eesti antikommunistliku revolutsiooni” perioodi 1986–1991. See peatükk sisaldab arupidamisi Nõukogude Liidu lagunemisprotsessi ja Eesti massiliikumiste üle, seega ühelt poolt üleliidulise *perestroika* ja teiselt poolt eestlaste endi aktiivsuse vahekorra üle. Viimase puhul on analüüsitud nii Rahvarinde väljakujunemist kui ka sellega konkureerima asunud Eesti Kongressi sündi.

Seejärel uurimuse vaatepunkt muutub, ning murranguaega asutakse analüüsima rohujuuretasandilt. Ruutsoo sooritab kahte peatükki hõlmava ekskursiooni Lõuna-Eestis paiknevas, kolme tuhande elanikuga Kanepi valda, eesmärgiga välja selgitada, kuidas reageerisid eliidi kõrval murranguajale kohalikud elanikud ja kuidas neil kujunes aktiivsem hoiak toimuvasse. Lisaks kirjeldatakse, millised institutsionaalsed, sotsiaalsed ja majanduselu muutused toimusid kohapeal.

Kaheksandas peatükis tullakse tagasi revolutsiooniliste aastate 1986–1991 juurde, käsitledes seekord just toona kristalliseerunud erinevaid põhiveendumusi. Läbiv idee on kahe oponeeriva freimi (frames) suhestamine omavahel. Üks neist on Rahvarinne ja teine Eesti Kongress, praeguseks peamiselt Isamaaliidu erakond. Jutuks on võitlus, täpsemalt võitlus ja vaidlus iseseisva Eesti olemuse üle, võitlus liberaalse joone ja rahvusradikaalide vahel. See oli võitlus kaasaja, aga ühtlasi ka mineviku ja selle kasutamise pärast kaasaja õigustajana. Üheksanda peatüki teema on kodanikuühiskonna iseloom ja toimimine, otseselt aga kodanikuühiskonna kärbumine iseseisvas Eestis 1990-

ndail aastail ning arutlused kriisi põhjuste üle.

Kokkuvõttepeatükis piiritleb Ruutsoo Eesti kogemuse erinevaid etappe Balti riikide võrdluses. Kõrvutusi Baltimaade ja idapoolse Kesk-Euroopa riikidega leidub teisteski peatükkides, mõnikord on võrdlevaid viiteid ka Soomele ja teistele Põhjamaadele.

Ühtekokku on tegu tööga, kus pole karde-tud käsitleda kodanikuühiskonna vaatepunktist lähtudes Eesti lähiajaloo kõige kesksemaid ja vaieldavamaid küsimusi. Vaatepunkt on sotsioloogilis-ajalooline ning seatud eesmärk eriti auahne. Lugeja võib jälgida 1990-ndate Eesti tõuse ja langusi, lahinguid, milles omavahel pörkusid ning mõjutasid üksteist nii osalejad kui ka struktuurid.

Uurimuse lugemine on põnev ja tänuväärne seiklus. Juba seetõttu, et see algab avara vaatega Eesti lähiajaloolle ja selle eri kihtidele. Ühelt poolt laseb kodanikuühiskonna mõiste pöörata tähelepanu riigi ja ühiskonna suhetele ning teiselt poolt saab niiviisi eritleda keskuse ja perifeeria – ehk eliidi ja kohalikus keskkonnas elavate inimeste suhteid. See vaatenurk töötab, liigendades mahukat uurimisobjekti julgelt ja selgitavalt. Ruutsoo püstitab uusi küsimusi ja toob nähtavale probleeme, mida pole uuritud. Teos on mõjuv saavutus, sest ta sisaldab ainet terveks uurimisprogrammiks.

Seikluslik on lugemine aga selleski mõttes, et raamatu rohketel lehekülgedel ristlevad erinevad teemad, kord välja ilmudes, kord kadudes ning tules siis taas esile. Raamatul on oma aja- ja teemastruktuur ning põhjendus, teda läbib punase niidina kodanikuühiskonna arengu idee, ent sealjuures tehakse hulganisti kõrvalvõikeid ja lühiekskursse. Uurimuses on mustandlikkust ja ebaühtlust, on äärmiselt huvitavaid löike, aga ka tühijooksu. See viimane kujutab pigem avarat perspektiivi, kui võtab käsitletava teema täpselt kokku. Ohtrasti kasutatakse ühiskonnateaduse termineid, kuid mõistelise täpsuse poole ei pürita. Ühtede ja samade terminite all võidakse eri seostes pida silmas sootuks erinevaid asju ning mõningate mõistete kasutus on nii grandioosne, et need kaotavad oma analüütilise jõu. Nii on juhtunud näiteks (sotsiaalse) kapitali mõistega. Ka on kasutatud erinevaid ajatasandeid, mis osalt ehk seletavad kordusi ja mõistevahetusi.

Selle loo kõige kenam osa on Nõukogude aja ning tollase mitmesuguste aktiivse mугandumise ja vastupanuvormide analüüs. Ruutsoo demonstreerib ilmekalt üht varianti, missugune võis olla riigist eraldi toimiv ja siiski riigiga

vastastikmõjus olev kodanikuühiskond.

Esimese iseseisvusaja kirjelduses olnuks minu meelest põhjendatud analüüsida ka traditsioonidest pärit vastuolulist ainet ehk ebademokraatlike joonte tähendust hilisemate aegade jaoks.

“Laulva revolutsiooni” aegse rühmitumise, organiseerumise ning erinevate eliidirühmade vahelise aatevõitluse (ühtlasi võitluse Eesti mineviku pärast) kujutus on huvitav ja hariv. On kirjeldatud Rahvarinde ja Eesti Kongressi vastandumisest sündinud polariseerumist. Erimaalsused riigi ja ühiskonna loomuse ning vene vähemuse suhtes näitasid algusest peale konkreetselt ära, missugused olid ühe väikese (taas)sündinud “rahvustuva riigi” (nationalizing state) ette kerkinud pinged sotsialismi kokkuvarisemise järel.

Küll on probleemne see asjaolu, et Ruutsoo ise võttis 1980-ndate lõpu ja 1990-ndate alguse protsessidest aktivistina agarasti osa. Ning seda enam, et mainitud võitlus ajaloo tõlgendamise üle oli tõepoolest võitlus.

Uurimus keskendub Eesti eliidirühmadele, eriti intellektuaalsele eliidile. Toimiva kodanikuühiskonna idee peaks aga sisaldama ka ulatuslikku rohujuure-tasandilist organiseerumist. Kvantitatiivsete andmetena on juttu ka sellest, kuid selle teema kõigekülgne kirjeldus eeldaks lisaks rohujuuretasandi ja eliidi suhte konkreetset kirjeldust.

Nii tulebki autorit tunnustada, et kahe peatüki mahus on analüüsitud kohalikke sündmusi. Minu arvates selgub tõesti, et murranguaegadel liitusid kohalikud elanikud intelligentsi ja muu eliidiga, ent teisalt ei selgu sellest siiski vältimatult, et tegu oleks olnud just nimelt “kodanikuühiskonna tõusuga”. Need tegutsemisvormid, mis 1980-ndate lõpul esile kerkisid, illustreerivad kollektiivse tegevuse manifestatsioone, identiteedi seisukohalt küll keskseid, ent organiseerumismõistest ajutisi. Huvitav oleks eriti 1990-ndate kohta lugeda kohaliku ja riigitasandi suhete süstemaatilist analüüsi. Selleks on kohalike olusid kirjeldavasis peatükkides ju ainet küll.

Kokkuvõttes on see uurimus nii oma ambitsioonide, ebaühtluse kui ka läbitungiva nägemusjõu poolest üks paras kivirahn. Näib nii, et siin on tunda ühe väikerahva intellektuaali jaoks peaaegu kohustuslikku rollide kokkusulamist: on uurijakirge, aga ka tegevusõhinat ja paatost.

Risto Alapuro
tõlkinud A. L.